

การสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา
จากหลักการสู่วิธีปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ
Focus Group Discussion in Educational Qualitative Research
From Principles to Effective Implementation

พงษ์ศักดิ์ ผกามาศ^{1*} คาร์ณ สิริธนกุล² สำเริง อ่อนสัมพันธุ์³ ทรงเดช สอนใจ⁴ และณัฐชยา สมมาศเดชสกุล⁵
Phongsak Phakamach^{1*} Kumron Sirathanakul² Samrerng Onsompant³ Songdet Sonjai⁴
and Natchaya Sommartdejsakul⁵

บทคัดย่อ

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion: FGD) เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีศักยภาพสูงในการทำความเข้าใจพลวัตซับซ้อนทางการศึกษา จุดแข็งของการสนทนากลุ่มอยู่ที่การใช้พลวัตกลุ่ม (Group Dynamics) เพื่อสร้างการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความหมายร่วมกันซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับมุมมองร่วม และความเห็นที่สอดคล้องและแตกต่างกันภายในกลุ่ม อันเป็นมิติที่ต่างจากมุมมองเชิงลึกส่วนบุคคลที่ได้จากการสัมภาษณ์รายบุคคล บทความวิชาการนี้นำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้การสนทนากลุ่มในงานวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา โดยสังเคราะห์จากตำราและงานวิจัยด้านระเบียบวิธี พร้อมตัวอย่างการประยุกต์ในงานวิจัยด้านการบริหารการศึกษาและภาวะผู้นำทางการศึกษา ครอบคลุมแนวคิดพื้นฐานและวัตถุประสงค์ คุณลักษณะสำคัญ ข้อดีและข้อจำกัด เครื่องมือ กระบวนการดำเนินงานทั้งสามระยะ (ก่อน ระหว่าง และหลังการสนทนา) เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาและปฏิสัมพันธ์ และข้อพิจารณาทางจริยธรรม ผลการสังเคราะห์ได้กรอบแนวทางการดำเนินการสนทนากลุ่มที่เชื่อมหลักการกับการปฏิบัติในทุกระยะ และชี้ว่าคุณภาพของข้อมูลขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสถานศึกษา การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีความเป็นเอกพันธ์ และสมรรถนะของผู้ดำเนินการสนทนา บทความนี้จึงเสนอเป็นกรอบแนวทางเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติสำหรับนักวิจัย เพื่อให้การเก็บข้อมูลมีความรัดกุม น่าเชื่อถือ และทรงคุณค่าต่อการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

^{1,2,3}วิทยาลัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

⁴คณะศึกษาศาสตร์ วิทยาลัยพิชญบัณฑิต

⁵คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยชินวัตร

^{1,2,3}International College, Petchabun Rajabhat University

⁴Faculty of Education, Pitchayabundit College

⁵Faculty of Education, Shinawatra University

*Corresponding Author, e-mail: phongsak.pha@pcru.ac.th

คำสำคัญ: การสนทนากลุ่ม หลักการและวิธีปฏิบัติ การวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา ประสิทธิภาพ การบริหารการศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา

Abstract

Focus Group Discussion (FGD) is a qualitative data collection method with strong potential to capture the complex dynamics of educational contexts. Its strength lies in utilizing group dynamics to generate shared perspectives and co-constructed meanings, yielding insight into shared views and the range of agreement and disagreement within a group, which complements rather than replaces the in-depth personal perspectives obtained through individual interviews. This academic article synthesizes methodological texts and research on FGD, with examples of application in research on educational administration and leadership. It covers fundamental concepts and objectives, essential attributes, strengths and limitations, research instruments, systematic procedures across three phases (pre-, during, and post-discussion), techniques for content and interaction analysis, and ethical considerations. The synthesis yields a framework that links principles to practice in every phase and shows that data quality depends on three key factors: managing institutional power relations, selecting homogeneous participant groups, and ensuring moderator competency. This article therefore offers both theoretical and practical guidelines for researchers to conduct rigorous, trustworthy, and meaningful FGDs that contribute to sustainable educational development.

Keywords: focus group discussion, principles and practices, educational qualitative research, efficiency, educational administration, school administrators

บทนำ (Introduction)

การวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา (Qualitative Educational Research) มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจมิติอันซับซ้อนของมนุษย์ ปรากฏการณ์ในห้องเรียน บริบททางสังคมในสถานศึกษา ตลอดจนมุมมอง เจตคติ และประสบการณ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นนักเรียน ครู ผู้บริหาร หรือผู้ปกครอง (Creswell & Creswell, 2018; Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021) ท่ามกลางพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษายุคปัจจุบัน การวิจัยที่มุ่งหาข้อเท็จจริงเพียงเชิงปริมาณหรือตัวเลข

เชิงสถิติสำหรับการพัฒนาองค์กรทางการศึกษาอาจไม่เพียงพอที่จะอธิบาย “เหตุและผล” หรือ “คุณค่า และความหมาย” ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมและความคิดของผู้เรียนและผู้สอนได้อย่างลึกซึ้ง (Chanthawanich, 2018; Merriam & Tisdell, 2016)

ในบรรดาระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion: FGD) จัดเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีพลังและได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในวงการศึกษา (Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021; Urwongse, 2019) จุดเด่นที่สำคัญของการสนทนากลุ่มไม่ได้อยู่ที่การรวบรวมคำตอบจากบุคคลหลายคนพร้อมกันเพียงเพื่อประหยัดเวลา แต่คือการสร้าง “การปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมสนทนา” (Group Dynamics) ซึ่งเป็นพลังทางสังคมที่กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยน การถกเถียง การขยายความ และการสะท้อนความคิดเห็นร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติ ทั้งนี้ การสนทนากลุ่มกับการสัมภาษณ์เดี่ยวเชิงลึกมีจุดมุ่งหมายต่างกันและใช้ทดแทนกันไม่ได้ การสัมภาษณ์เดี่ยวเหมาะกับการเข้าถึงประสบการณ์และมุมมองส่วนบุคคลอย่างลึกซึ้ง ส่วนการสนทนากลุ่มเหมาะกับการเข้าถึงมุมมองร่วม บรรทัดฐานของกลุ่ม และความหลากหลายของความคิดเห็นที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Chanthawanich, 2018; Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011; Morgan, 2019) ในบทความนี้ ผู้เขียนใช้คำว่า “การสนทนากลุ่ม” ในความหมายของวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

อย่างไรก็ตาม ในบริบททางการศึกษา การใช้การสนทนากลุ่มมักประสบปัญหาเชิงแนวทางและการปฏิบัติ โดยนักวิจัยและนักการศึกษาจำนวนไม่น้อยยังคงสับสนระหว่างการทำ “การสนทนากลุ่ม” กับ “การประชุมกลุ่มเพื่อหาข้อสรุป” หรือ “การสัมภาษณ์บุคคลหลายคนพร้อมกัน” ส่งผลให้กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลขาดประสิทธิภาพและข้อมูลที่ได้อาจมีความลึกซึ้ง (Johnson, 2016; Podhisita, 2019) นอกจากนี้ บริบทเฉพาะของสถานศึกษาก็มีโครงสร้างอำนาจ (Power Dynamics) เช่น ความสัมพันธ์เชิงบังคับบัญชาระหว่างผู้บริหารกับครู หรือความเคารพบูชาครูของนักเรียน ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้เข้าร่วมไม่กล้าแสดงความคิดเห็นที่แท้จริง หากผู้ดำเนินการสนทนาขาดทักษะและความเข้าใจในหลักการอย่างแท้จริง (Nyumba et al., 2018; Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021)

ในบริบทของการบริหารการศึกษาและภาวะผู้นำทางการศึกษา การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับงานวิจัยและงานบริหารหลายลักษณะ ได้แก่ การศึกษาภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษาจากมุมมองของครู การประเมินความต้องการจำเป็นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษา การประเมินนโยบาย หรือนวัตกรรมการบริหาร และการรับฟังเสียงของครู ผู้ปกครอง และชุมชนเพื่อประกอบการตัดสินใจเชิงบริหาร งานวิจัยด้านภาวะผู้นำทางการศึกษาชี้ว่าผู้บริหารส่งผลต่อคุณภาพการเรียนรู้ผ่านการพัฒนาครูและเงื่อนไขขององค์กร (Hallinger, 2011) การเข้าใจมุมมองร่วมของครูที่มีต่อการบริหารจึงเป็นข้อมูลสำคัญ แต่ความสัมพันธ์เชิงบังคับบัญชาระหว่างผู้บริหารกับครูทำให้การเก็บข้อมูลลักษณะนี้ต้องอาศัยการออกแบบ

การสนทนากลุ่มอย่างรัดกุม บทความนี้จึงเน้นการประยุกต์ใช้การสนทนากลุ่มในงานวิจัยด้านการบริหาร การศึกษาและภาวะผู้นำทางการศึกษาเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ การปรับเปลี่ยนทฤษฎีและหลักการของการสนทนากลุ่มไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่จริง ทางการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นหัวใจสำคัญที่จะช่วยก้าวข้ามอุปสรรคดังกล่าว (Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011) บทความวิชาการฉบับนี้จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอ “การสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา จากหลักการสู่วิธีปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ” โดยมุ่งเน้นการปูพื้นฐานแนวคิด หลักการสำคัญ การออกแบบแนวทางการสนทนา การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในสถานศึกษา บทบาทผู้ดำเนินการ ตลอดจนเทคนิคและแนวทางแก้ไขอุปสรรคในกระบวนการปฏิบัติจริง เพื่อให้ผู้อ่านสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความถูกต้อง น่าเชื่อถือ และสะท้อนภาพข้อเท็จจริงทางการศึกษาได้อย่างลึกซึ้ง

1. แนวคิดพื้นฐานและวัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่ม (Fundamental Concepts and Research Objectives of FGD)

1.1 แนวคิดพื้นฐานของการสนทนากลุ่มในการวิจัยทางการศึกษา

การสนทนากลุ่มในบริบทการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา ไม่ได้เป็นเพียงเทคนิคการประหยัดเวลาเพื่อสัมภาษณ์บุคคลหลายคนพร้อมกันในคราวเดียว แต่เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่ตั้งอยู่บนรากฐานทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) และแนวคิดคอนสตรัคติวิสต์เชิงสังคม (Social Constructivism) ซึ่งเชื่อว่าความรู้ ความหมาย และความจริงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนและการให้ความหมายร่วมกันของมนุษย์ในสังคม (Creswell & Creswell, 2018; Merriam & Tisdell, 2016) หัวใจสำคัญของแนวคิดนี้คือการดึงเอาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมสนทนาเป็นกลไกหลักในการผลิตข้อมูล ซึ่งช่วยกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมได้ทบทวน ต่อยอดโต้แย้ง หรือขยายความมุมมองของตนเองผ่านการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีแบบแผน (Greenspan et al., 2021; Krueger & Casey, 2015; Liamputtong, 2011; Podhisita, 2019)

การสนทนากลุ่มทางการศึกษามักประกอบด้วยผู้เข้าร่วมที่มีคุณสมบัติเฉพาะหรือประสบการณ์ร่วมกันในประเด็นที่ศึกษา จำนวนประมาณ 6–10 คน ดำเนินการสนทนาโดยผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ที่มีความเชี่ยวชาญ และใช้แนวทางการสนทนาแบบเปิด (Semi-structured or Open-ended Questions) เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารอย่างมีอิสระเพื่อนำไปสู่การค้นหาข้อเท็จจริงที่มีประสิทธิภาพ (Morgan, 2019; Urwongse, 2019) ในบริบทของสถานศึกษา มิติของการปฏิสัมพันธ์นี้ช่วยให้นักวิจัยสามารถเจาะลึกถึงบรรยากาศ วัฒนธรรมองค์กร ค่านิยม และเจตคติร่วม (Collective Attitudes) ของครู นักเรียน หรือผู้ปกครอง ซึ่งเป็นมิติระดับกลุ่มที่แบบสอบถามเชิงปริมาณเก็บได้ไม่ครบถ้วน และแตกต่างจากมุมมองรายบุคคลที่ได้จากการสัมภาษณ์เดี่ยว

นอกจากนี้ การสนทนากลุ่มยังมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการประชุมกลุ่มทั่วไป (Group Meeting) หรือการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) กล่าวคือ การประชุมกลุ่มมักมีเป้าหมายเพื่อหาข้อสรุปมติ หรือแก้ปัญหาาร่วมกัน ในขณะที่การสัมภาษณ์กลุ่มเน้นการถาม-ตอบระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูลครั้งละคน แต่การสนทนากลุ่มมุ่งเน้นการเก็บรวบรวม “ความหลากหลายของมุมมอง” (Diversity of Perspectives) และกระบวนการสร้างความหมายร่วมกัน โดยผู้ดำเนินการสนทนาทำหน้าที่เพียงผู้กระตุ้นและประคองบรรยากาศ ไม่ใช่ผู้ชี้นำหรือผู้ตัดสิน (Chanthawanich, 2018; Nyumba et al., 2018)

1.2 วัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่มในการวิจัยทางการศึกษา

การกำหนดวัตถุประสงค์ของการใช้การสนทนากลุ่มมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการออกแบบกระบวนการวิจัยทางการศึกษา โดยวัตถุประสงค์หลักของการนำการสนทนากลุ่มไปใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประการสำคัญ (Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011) ดังนี้

1.2.1 เพื่อสำรวจและทำความเข้าใจมิติเชิงลึกของปรากฏการณ์ทางการศึกษา (Exploratory Purpose) ใช้เมื่อนักวิจัยต้องการทำความเข้าใจประเด็นใหม่ ๆ หรือปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนในสถานศึกษา เช่น เจตคติของครูต่อนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารสถานศึกษา หรือความกังวลของบุคลากรต่อการปรับโครงสร้างการบริหารงานในโรงเรียน การสนทนากลุ่มช่วยให้นักวิจัยสำรวจพบประเด็นแฝง (Underlying Issues) และภาษา/มุมมองของผู้เรียนหรือผู้สอนอย่างเป็นธรรมชาติ (Podhisita, 2019)

1.2.2 เพื่ออธิบายเหตุผลและปัจจัยเบื้องหลังพฤติกรรมหรือผลสัมฤทธิ์ (Explanatory Purpose) ใช้ในการเจาะลึกเพื่ออธิบายผลการวิจัยเชิงปริมาณที่พบล่วงหน้า เช่น เมื่อผลการประเมินพบว่าความผูกพันต่อองค์กรของครูลดลง หรือโครงการตามแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาไม่บรรลุเป้าหมาย การสนทนากลุ่มช่วยให้นักวิจัยเข้าใจถึง “เหตุผลเบื้องหลัง” และปัจจัยด้านการบริหาร ภาวะผู้นำ หรือบรรยากาศองค์กรที่ส่งผลต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านการสะท้อนความคิดเห็นของครูและบุคลากรทางการศึกษา (Creswell & Creswell, 2018)

1.2.3 เพื่อการประเมินและพัฒนาโปรแกรม/นวัตกรรมทางการศึกษา (Evaluative & Developmental Purpose) ใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินความต้องการจำเป็น (Needs Assessment) ก่อนจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาหรือพัฒนาหลักสูตร หรือใช้ประเมินความพึงพอใจและผลกระทบระหว่าง/หลังการใช้นวัตกรรมการบริหารหรือนวัตกรรมการเรียนรู้ การเปิดโอกาสให้ครูผู้ปกครอง หรือนักเรียนได้ถกเถียงถึงข้อดี ข้อจำกัด และข้อเสนอแนะร่วมกัน ทำให้ได้ข้อมูลป้อนกลับที่ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพในการนำไปปรับปรุงนวัตกรรมทางการศึกษา (Krueger & Casey, 2015)

1.2.4 เพื่อตรวจสอบความตรงและความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Triangulation Purpose) ใช้การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีการ เพื่อยืนยันหรือโต้แย้งข้อมูลที่ได้

จากการสังเกตการณ์ในชั้นเรียน หรือการสัมภาษณ์เดี่ยว ซึ่งช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือ (Trustworthiness) และความถูกต้องของข้อค้นพบ (Credibility) ของงานวิจัยทางการศึกษาให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น (Patton, 2015)

2. คุณลักษณะสำคัญที่ทำให้การสนทนากลุ่มมีประสิทธิภาพ (Essential Attributes for Effective: FGD)

การดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษาให้ประสบความสำเร็จและได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความลึกซึ้ง ครอบคลุม และน่าเชื่อถือ นั้น จำเป็นต้องอาศัยการจัดวางองค์ประกอบและคุณลักษณะสำคัญอย่างเป็นระบบ (Greenspan et al., 2021; Krueger & Casey, 2015; Liamputtong, 2011; Podhisita, 2019) โดยคุณลักษณะหลักที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพของการสนทนากลุ่มประกอบด้วย 5 ประการสำคัญ ดังต่อไปนี้

2.1 ความเป็นเอกพันธ์ของกลุ่มและการเลือกผู้เข้าร่วมที่เหมาะสม (Group Homogeneity and Purposive Selection) ความสำเร็จของการสนทนากลุ่มขึ้นอยู่กับโครงสร้างและความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม โดยผู้เข้าร่วมสนทนาต้องได้รับการคัดเลือกอย่างเจาะจง (Purposive Sampling) ที่มีประสบการณ์ประเด็นปัญหา หรือคุณลักษณะร่วมกันในเรื่องที่ศึกษา (Morgan, 2019) ในบริบททางการศึกษา ความเป็นเอกพันธ์ มีความสำคัญอย่างยิ่งในการลดความเกร็งหรือความเคารพตามโครงสร้างอำนาจ เช่น การจัดกลุ่มแยกกันระหว่างครูกับผู้บริหาร หรือระหว่างหัวหน้ากลุ่มสาระกับครูผู้สอน เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้อย่างอิสระและมีความมั่นใจทางสังคม (Chanthawanich, 2018)

2.2 ขนาดของกลุ่มและการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยน (Optimal Group Size and Environment) ขนาดของกลุ่มที่เหมาะสมสำหรับการวิจัยทางการศึกษาโดยทั่วไปอยู่ระหว่าง 6–8 คน (ไม่ควรเกิน 10 คน) ซึ่งเป็นขนาดที่ไม่เล็กเกินไปจนขาดความหลากหลายของความคิดเห็น และไม่ใหญ่เกินไปจนทำให้มีผู้เข้าร่วมบางคนถูกละเลยหรือไม่ได้รับโอกาสในการแสดงทัศนะ (Urwongse, 2019) ทั้งนี้ จำนวนผู้เข้าร่วมที่เหมาะสมควรพิจารณาพร้อมกับความซับซ้อนของประเด็น หากประเด็นมีความซับซ้อนหรือผู้เข้าร่วมมีประสบการณ์ในเรื่องนั้นมาก ควรใช้กลุ่มขนาดเล็ก เพื่อให้ผู้เข้าร่วมแต่ละคนมีเวลาอธิบายความคิดเห็นได้อย่างเพียงพอ (Krueger & Casey, 2015) นอกจากนี้ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ห้องสนทนาที่เงียบสงบ เป็นส่วนตัว ไม่มีเสียงรบกวน จัดเก้าอี้เป็นวงกลมเพื่อให้ทุกคนมองเห็นหน้า และสบตากันได้โดยสะดวก มีส่วนช่วยสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองและลดความกดดันในระหว่างสนทนาได้อย่างมีนัยสำคัญ (Krueger & Casey, 2015; Patton, 2015)

2.3 สมรรถนะและบทบาทเชิงรุกของผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator Competency and Facilitation) ผู้ดำเนินการสนทนาเปรียบเสมือนหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการ โดยต้องเป็นผู้ที่มีทักษะการฟังเชิงลึก (Active Listening) มีความยืดหยุ่น ไวต่อการรับรู้ความรู้สึกของกลุ่ม และสามารถควบคุมทิศทางการสนทนาให้อยู่ในกรอบประเด็นวิจัยโดยไม่ชี้นำ (Nyumba et al., 2018) ในบริบทการศึกษา

ผู้ดำเนินการสนทนาคือต้องมีเทคนิคในการกระตุ้นผู้เข้าร่วมที่ไม่ค่อยพูด (Quiet Participants) และการเบี่ยงเบนหรือควบคุมผู้เข้าร่วมที่พูดครอบงำกลุ่ม (Dominant Participants) เพื่อให้เกิดการกระจายการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมและรอบด้าน (Merriam & Tisdell, 2016)

2.4 คำถามและชุดแนวทางการสนทนาที่มีคุณภาพ (Structured and Probing Question Protocol) ชุดคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มต้องได้รับการออกแบบมาอย่างเป็นลำดับขั้นตอน (Focusing Sequence) เริ่มจากคำถามเปิดกว้างทั่วไป เพื่อละลายพฤติกรรม ไปสู่คำถามหลักเชิงลึก และจบด้วยคำถามสรุป (Creswell & Creswell, 2018) คำถามต้องเป็นคำถามเปิดที่ไม่นำไปสู่คำตอบเพียง “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” พร้อมทั้งมีคำถามเจาะลึก ที่ผู้ดำเนินการสนทนาสามารถนำมาใช้ในการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมยกตัวอย่างสะท้อนความรู้สึก หรืออธิบายเหตุผลเบื้องหลังความคิดเห็นของตนได้อย่างชัดเจน (Podhisita, 2019; Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021)

2.5 จริยธรรมการวิจัยและระบบการบันทึกข้อมูลอย่างรัดกุม (Research Ethics and Rigorous Data Recording) การสนทนากลุ่มที่มีประสิทธิภาพต้องตั้งอยู่บนฐานจริยธรรมการวิจัยอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะการแจ้งวัตถุประสงค์ การขอความยินยอมโดยสมัครใจ และการรักษาความลับของผู้เข้าร่วมวิจัย ซึ่งในบริบทสถานศึกษาที่ผู้เข้าร่วมเป็นผู้เยาว์/นักเรียน จำเป็นต้องได้รับการยินยอมจากผู้ปกครองด้วย (Liamputtong, 2011) นอกจากนี้ ต้องมีระบบการบันทึกข้อมูลอย่างรอบด้าน ทั้งการบันทึกเสียง/วิดีโอ คุณภาพสูง และการมีผู้บันทึกข้อมูลที่ทำหน้าที่สังเกตและบันทึกพฤติกรรมอาทิกับกิริยา ภาษาทางกาย รวมถึงปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มอย่างละเอียด เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3. ข้อดีและข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม (Strengths and Limitations of FGD)

การพิจารณาเลือกใช้การสนทนากลุ่ม หรือ FGD ในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา จำเป็นต้องเข้าใจทั้งจุดเด่นและข้อจำกัดของวิธีการนี้อย่างถ่องแท้ เพื่อให้นักวิจัยทางการศึกษาสามารถวางแผน ป้องกัน และก้าวข้ามอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011; Morgan, 2019)

3.1 ข้อดีของการสนทนากลุ่ม (Strengths of Focus Group Discussions) ประกอบด้วย

3.1.1 การเกิดปฏิริยาสะท้อนทางสังคมและพลังของกลุ่ม (Synergy and Group Dynamics) จุดเด่นสำคัญที่สุดของการสนทนากลุ่มคือ การสร้างบรรยากาศที่กระตุ้นให้เกิดปฏิริยาลูกโซ่ของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (Snowball Effect) เมื่อผู้เข้าร่วมคนหนึ่งแสดงทัศนะ จะช่วยจุดประกายหรือดึงความทรงจำ ประสบการณ์ และมุมมองใหม่ ๆ ของผู้เข้าร่วมคนอื่นออกมา ซึ่งส่งผลให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความหลากหลายของมุมมองและกระบวนการสร้างความหมายร่วมของกลุ่ม

3.1.2 การได้มาซึ่งข้อมูลความหมายเชิงบริบททางการศึกษา (Contextual Richness) การสนทนากลุ่มเปิดโอกาสให้นักวิจัยเข้าถึงบรรยากาศ วัฒนธรรม ภาษาพูด และค่านิยมร่วมของกลุ่ม

ผู้ให้ข้อมูลในสถานศึกษา เช่น ความคิดเห็นร่วมของครูต่อรูปแบบการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษา หรือ มุมมองของคณะกรรมการสถานศึกษาต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียน ซึ่งช่วยให้นักวิจัยเข้าใจ “ความหมายทางสังคม” ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมได้ดีกว่าแบบสอบถามเชิงปริมาณ (Patton, 2015)

3.1.3 ความยืดหยุ่นและการตรวจสอบข้อมูลได้ในเวลาจริง (Flexibility and Real-time Verification) ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มสามารถปรับเปลี่ยนลำดับคำถาม ใช้เทคนิคการถามเจาะลึกเพื่อขอตัวอย่าง หรือให้ผู้เข้าร่วมช่วยขยายความประเด็นที่ไม่ชัดเจนได้ทันที ตลอดจนสามารถสังเกตอารมณ์ ปฏิกริยา และภาษาทางกายของสมาชิกในกลุ่มไปพร้อม ๆ กัน

3.1.4 ความคุ้มค่าและประหยัดเวลาในการบริหารจัดการ (Time and Resource Efficiency) เมื่อเทียบกับการสัมภาษณ์เดี่ยวเชิงลึก การสนทนากลุ่มจะช่วยให้นักวิจัยสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลจำนวน 6–8 คน ได้ในระยะเวลาอันสั้น (ประมาณ 1.5–2 ชั่วโมง) ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมาก ในบริบทการศึกษาที่มีข้อจำกัดด้านเวลาของครู ผู้บริหาร หรือนักเรียน (Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021; Urwongse, 2019)

3.2 ข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม (Limitations of Focus Group Discussions) ประกอบด้วย

3.2.1 อิทธิพลของผู้พูดครอบงำและการคล้อยตามกลุ่ม (Groupthink and Dominant Voices) ปรากฏการณ์ “การคล้อยตามกลุ่ม” (Groupthink) ที่ผู้ร่วมปรับความเห็นให้สอดคล้องกับกลุ่ม หรือ การมีผู้เข้าร่วมบางคนที่บุคลิกโดดเด่น/มีอำนาจมากกว่า พูดครอบงำการสนทนา อาจทำให้สมาชิกคนอื่น ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง หรือไม่ปฏิบัติตามกระแสหลัก ซึ่งในสถานศึกษามักพบเมื่อจัดกลุ่มรวม ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา หรือครูกับนักเรียน (Nyumba et al., 2018)

3.2.2 การขัดขวางการเปิดเผยข้อมูลประเด็นที่ละเอียดอ่อน (Sensitivity Constraints) การสนทนากลุ่มอาจไม่เหมาะสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นส่วนบุคคลที่มีความซับซ้อน เกี่ยวข้อง กับประเด็นทางจริยธรรม หรือเป็นเรื่องอ่อนไหว (Sensitive Issues) เช่น การประเมินการปฏิบัติงาน ของผู้บังคับบัญชา ความขัดแย้งระหว่างบุคลากร หรือการทุจริตในสถานศึกษา เนื่องจากผู้เข้าร่วมอาจกังวล เรื่องการรักษาความลับและการยอมรับจากเพื่อนร่วมกลุ่ม

3.2.3 ข้อจำกัดในการอ้างอิงสู่ประชากรส่วนใหญ่ (Generalizability Limitations) ข้อมูลที่ได้ จากการสนทนากลุ่มเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่เกิดจากบริบทเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายขนาดเล็ก จึงไม่สามารถ นำผลการวิจัยไปกล่าวอ้างอิงเชิงสถิติสู่ประชากรทั้งหมดได้ แต่มุ่งเน้นความสามารถในการนำไปประยุกต์ใช้ ในบริบทที่คล้ายคลึงกัน (Merriam & Tisdell, 2016)

3.2.4 ความยุ่งยากในการบริหารจัดการและการวิเคราะห์ข้อมูล (Complex Moderation and Analysis) กระบวนการสนทนากลุ่มพึ่งพาทักษะและความชำนาญของผู้ดำเนินการสนทนาอย่างสูง หากผู้ดำเนินการขาดทักษะ อาจทำให้การสนทนาหลุดประเด็น หรือไม่สามารถควบคุมบรรยากาศได้

นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมีความยุ่งยากในการถอดบทสนทนาและแยกแยะว่าทัศนคติใดเป็นของบุคคลใด หรือเป็นความเห็นร่วมของกลุ่ม

4. เครื่องมือสำหรับการสนทนากลุ่ม (Instruments for Conducting FGD)

การดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพและรัดกุม จำเป็นต้องอาศัยชุดเครื่องมือวิจัยที่มีการพัฒนารูปแบบและสร้างขึ้นตามหลักวิชาการ ควบคู่กับการใช้อุปกรณ์สนับสนุนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ครบถ้วน (Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011; Podhisita, 2019) โดยเครื่องมือและอุปกรณ์หลักสำหรับการสนทนากลุ่มประกอบด้วยส่วนสำคัญ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

4.1 แนวทางการสนทนากลุ่ม (FGD Guide/Protocol)

แนวทางการสนทนากลุ่มถือเป็นเครื่องมือวิจัยหลักที่ผู้ดำเนินการสนทนาใช้เป็นกรอบในการตั้งคำถาม และนำการพูดคุย โดยต้องมีการจัดเรียงโครงสร้างคำถามตามลำดับความเข้มข้นอย่างเป็นระบบ (Chanthawanich, 2018; Creswell & Creswell, 2018) ซึ่งโครงสร้างของแนวทางการสนทนาที่ดีประกอบด้วย

4.1.1 คำถามเปิด/ทักทาย (Opening Questions) หมายถึง คำถามง่าย ๆ เพื่อให้ผู้เข้าร่วม แนะนำตัวและสร้างความเป็นกันเอง เช่น “ช่วยเล่าประสบการณ์การทำงานในโรงเรียนของท่าน” หรือ “ท่านเคยเข้าร่วมกิจกรรมวิชาการใดบ้างในปีที่ผ่านมา” หรือ “สิ่งที่ท่านชอบที่สุดในการทำงานที่โรงเรียน แห่งนี้คืออะไร”

4.1.2 คำถามนำเข้าสู่ประเด็น (Introductory & Transition Questions) หมายถึง คำถามที่สามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมเข้าสู่หัวข้อการวิจัย เพื่อดึงความสนใจและให้ผู้เข้าร่วม เริ่มสะท้อนความคิดเห็นกว้าง ๆ เช่น “ท่านคิดว่าการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนในปัจจุบันเป็นอย่างไร” หรือ “ท่านมีประสบการณ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายของโรงเรียนอย่างไรบ้าง” หรือ “ท่านเห็นว่าบรรยากาศองค์กรในโรงเรียนมีผลต่อแรงจูงใจในการทำงานของครูหรือไม่”

4.1.3 คำถามหลักเชิงลึก (Key Questions) หมายถึง คำถามที่เป็นหัวใจสำคัญในการตอบ วัตถุประสงค์การวิจัย โดยทั่วไปมักมีจำนวน 2-5 คำถาม เน้นคำถามเปิดที่กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนและโต้แย้งความคิดเห็นอย่างลึกซึ้ง เช่น “ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่าการสนับสนุนจากผู้บริหารมีผลต่อการพัฒนา นวัตกรรมการเรียนการสอน” หรือ “การมีส่วนร่วมของครูในการตัดสินใจของโรงเรียนส่งผลต่อคุณภาพ การจัดการศึกษาอย่างไร” หรือ “ท่านคิดว่าบทบาทใดของผู้บริหารสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนนวัตกรรม ในสถานศึกษา”

4.1.4 คำถามเจาะลึก/กระตุ้น (Probing Questions) หมายถึง คำถามเสริมที่เตรียมไว้เพื่อให้ ผู้ดำเนินการสนทนาใช้ขอตัวอย่าง ขยายความ หรือสอบถามเหตุผลเพิ่มเติม เช่น “ช่วยยกตัวอย่างเพิ่มเติมได้

ใหม่” หรือ “มีใครที่มีมุมมองแตกต่างจากประเด็นนี้บ้าง” หรือ “ท่านคิดว่าปัจจัยใดเป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดต่อการบริหารสถานศึกษา” หรือ “สามารถเล่าประสบการณ์จริงที่สะท้อนประเด็นนี้ได้หรือไม่”

4.1.5 คำถามสรุปและปิดการสนทนา (Ending Questions) หมายถึง คำถามเพื่อให้ผู้เข้าร่วมสรุปประเด็น ตรวจสอบความถูกต้องของความคิดเห็นร่วม และเปิดโอกาสให้เพิ่มเติมข้อมูลที่อาจตกหล่น (Merriam & Tisdell, 2016) เช่น “จากการสนทนาทั้งหมด ท่านคิดว่าประเด็นสำคัญที่สุดที่ควรนำไปใช้พัฒนาการบริหารสถานศึกษา คืออะไร” หรือ “มีข้อมูลหรือข้อเสนอแนะเพิ่มเติมที่ท่านอยากฝากไว้กับนักวิจัยหรือผู้บริหารการศึกษาไหม” หรือ “หากให้สรุปเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย ท่านคิดว่าควรปรับปรุงด้านใดเป็นอันดับแรก”

4.2 แบบสังเกตและแบบบันทึกภาคสนาม (Observation Sheet and Field Note Form)

แบบสังเกตและแบบบันทึกภาคสนามเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับผู้บันทึกข้อมูล ในการจัดเก็บข้อมูลที่ไม่ใช่ถ้อยคำพูด และบรรยากาศการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Chanthawanich, 2018; Morgan, 2019) โครงสร้างของแบบบันทึกควรประกอบด้วย

4.2.1 ผังการนั่งและรหัสผู้เข้าร่วม (Seating Chart & ID Mapping) แผนผังแสดงตำแหน่งการนั่งของผู้เข้าร่วมพร้อมกำหนดรหัสตัวแทน เพื่อให้ง่ายต่อการบันทึกว่าใครเป็นผู้แสดงความคิดเห็นในประเด็นใด

4.2.2 ส่วนบันทึกปฏิบัติการทางกายและบรรยากาศ (Non-verbal & Environmental Notes) พื้นที่สำหรับบันทึกน้ำเสียง ภาษาทางกาย อารมณ์ พฤติกรรมอากัปกริยา เช่น การพยักหน้าเห็นด้วย การแสดงหน้าล่าบากใจ หรือช่วงเวลาที่กลุ่มเงียบสงบ (Nyumba et al., 2018)

4.2.3 ส่วนสรุปประเด็นสำคัญประจำหัวข้อ (Key Points Summary Log) ตารางสำหรับจดบันทึกสาระสำคัญ แยกตามข้อคำถาม เพื่อใช้ในการสรุปความและทบทวนร่วมกับผู้ดำเนินการสนทนา หลังจบกิจกรรม (Patton, 2015)

4.3 เอกสารและแบบฟอร์มทางจริยธรรมการวิจัย (Research Ethics Documentation)

เนื่องจากการวิจัยทางการศึกษามักเกี่ยวข้องกับบุคลากร สภาพแวดล้อมในสถานศึกษา หรือผู้เยาว์ เครื่องมือทางจริยธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องจัดเตรียมอย่างถูกต้องตามมาตรฐานวิชาการ ได้แก่

4.3.1 เอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย (Participant Information Sheet) ระบุวัตถุประสงค์ ประโยชน์ของการวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการ สิทธิในการถอนตัว และมาตรการรักษาความลับของข้อมูล

4.3.2 หนังสือแสดงความยินยอมเข้าร่วมการวิจัย (Informed Consent Form) แบบฟอร์มลงนามยินยอมโดยสมัครใจ และในกรณีที่ผู้เข้าร่วมเป็นนักเรียนหรือผู้เยาว์ ต้องเตรียมแบบฟอร์มขอความยินยอมจากผู้ปกครอง (Parental Consent Form) และแบบตอบรับเข้าร่วมของผู้เยาว์ (Assent Form) ด้วย

4.4 อุปกรณ์บันทึกข้อมูลและวัสดุสนับสนุนกระบวนการ (Data Recording Devices and Facilitation Materials)

อุปกรณ์และวัสดุสนับสนุนมีบทบาทในการช่วยให้การบันทึกข้อมูลมีความถูกต้อง ครบถ้วน และช่วยเอื้อให้กระบวนการสนทนาดำเนินไปอย่างราบรื่น (Krueger & Casey, 2015; Morgan, 2019) ได้แก่

4.4.1 อุปกรณ์บันทึกเสียงและวิดีโอ ควรใช้เครื่องบันทึกเสียงคุณภาพสูงอย่างน้อย 2 เครื่อง (เครื่องหลักและเครื่องสำรอง) วางในตำแหน่งที่บันทึกเสียงได้รอบทิศทาง และอาจใช้วิดีโอบันทึกภาพรวมกรณีต้องการนำภาพมาวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Nyumba et al., 2018)

4.4.2 ป้ายชื่อตัวโต ป้ายระบุชื่อเล่นหรือรหัสตัวแทนของผู้เข้าร่วม วางไว้ด้านหน้าเพื่อให้ผู้ดำเนินการสนทนาและสมาชิกในกลุ่มสามารถเรียกชื่อและสื่อสารกันได้อย่างสนิทสนมและถูกต้อง

4.4.3 วัสดุกระตุ้นความคิดและการปฏิสัมพันธ์ สื่อช่วยกระตุ้นการสนทนา เช่น การ์ดคำ ข้อความกรณีศึกษา กระดานฟลิปชาร์ต หรือกระดานโพสต์อิท สำหรับใช้ในกิจกรรมย่อยเพื่อดึงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมทุกคน

5. กระบวนการดำเนินงานสนทนากลุ่มอย่างเป็นระบบ (Systematic Procedures for Conducting: FGD)

การดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษาให้ประสบความสำเร็จและได้มาซึ่งข้อมูลที่มีคุณภาพสูงและน่าเชื่อถือ จำเป็นต้องมีการวางแผนและการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ (Systematic Approach) โดยแบ่งออกเป็น 3 ระยะสำคัญ ได้แก่ ระยะก่อน ระยะระหว่าง และระยะหลังการสนทนา (Chanthawanich, 2018; Greenspan et al., 2021; Krueger & Casey, 2015; Liamputtong, 2011) เพื่อให้เห็นภาพการปฏิบัติ ผู้เขียนใช้ตัวอย่างต่อเนื่องในแต่ละขั้น เช่น การวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาในการขับเคลื่อนชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (Professional Learning Community: PLC)” ซึ่งใช้การสนทนากลุ่มครูผู้สอนในโรงเรียนมัธยมศึกษา

5.1 ระยะก่อนการสนทนา การวางแผนและการเตรียมการ (Pre-Discussion Phase)

5.1.1 การกำหนดวัตถุประสงค์และกรอบประเด็นการวิจัย นักวิจัยต้องระบุเป้าหมายให้ชัดเจนว่าต้องการข้อมูลเชิงลึกในมิติใดของปรากฏการณ์ทางการศึกษา เพื่อนำไปใช้สร้างแนวทางการสนทนา เช่น นักวิจัยกำหนดว่าต้องการทราบบทบาทของผู้บริหารที่ครูเห็นว่าช่วยส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการทำ PLC และความต้องการการสนับสนุนจากผู้บริหาร เพื่อนำไปเสนอแนวทางการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษา

5.1.2 การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือ โดยออกแบบชุดคำถามเปิดที่เรียงลำดับจากคำถามทั่วไป คำถามเชื่อมโยง คำถามหลักเชิงลึก จนถึงคำถามสรุป พร้อมทั้งนำเครื่องมือไปผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ (Content Validity) ตามโครงสร้างแนวทางการสนทนาในหัวข้อ 4.1

เช่น นักวิจัย ร่างคำถามหลัก 3 ข้อ เช่น “ผู้บริหารมีบทบาทอย่างไรในวง PLC ของโรงเรียน” ให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการบริหารการศึกษา 3 ท่านตรวจสอบความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ แล้วทดลองใช้กับครูกลุ่มเล็กที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายก่อนใช้จริง

5.1.3 การคัดเลือกและการนัดหมายกลุ่มเป้าหมาย โดยดำเนินการเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความเป็นเอกพันธ์ของกลุ่มและการหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ พร้อมทั้งประสานงานนัดหมายสถานที่และเวลาที่สะดวกต่อผู้เข้าร่วม เช่น นักวิจัยคัดเลือกครูที่เข้าร่วม PLC อย่างต่อเนื่องอย่างน้อย 1 ปีการศึกษา จำนวน 7 คน และไม่ให้ผู้บริหารหรือหัวหน้ากลุ่มสาระอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เพื่อให้ครูสะท้อนความคิดเห็นต่อบทบาทของผู้บริหารได้อย่างอิสระ

5.1.4 การเตรียมอุปกรณ์และสถานที่ โดยจัดเตรียมห้องสนทนาที่เป็นส่วนตัว เงียบสงบ จัดเก้าอี้เป็นวงกลม ตรวจสอบอุปกรณ์บันทึกเสียงและวิดีโอหลักและสำรอง ตลอดจนเตรียมเอกสารขอความยินยอม เช่น นักวิจัยเลือกห้องประชุมที่อยู่นอกอาคารฝ่ายบริหาร จัดสนทนาหลังเวลาสอน จัดเก้าอี้ 8 ตัวเป็นวงกลม ทดสอบเครื่องบันทึกเสียง 2 เครื่องก่อนเริ่ม 30 นาที และเตรียมหนังสือแสดงความยินยอมให้ครบทุกคน

5.2 ระยะระหว่างการสนทนา: การดำเนินกระบวนการ (In-Discussion Phase)

5.2.1 การต้อนรับและละลายพฤติกรรม ผู้ดำเนินการสนทนาแนะนำตนเองและทีมงาน ชี้แจงวัตถุประสงค์ กฎกติกาพื้นฐาน (เช่น การเคารพความคิดเห็นผู้อื่น การรักษาความลับ) แจ้งการบันทึกเสียง และสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองเพื่อให้ผู้เข้าร่วมผ่อนคลาย เช่น ผู้ดำเนินการสนทนาชี้แจงว่าไม่มีคำตอบถูกหรือผิด และจะไม่รายงานความคิดเห็นรายบุคคลต่อผู้บริหาร แล้วขอให้ครูแต่ละคนแนะนำตนเองพร้อมบอกกลุ่มสาระที่สอน

5.2.1 การกระตุ้นและดำเนินกระบวนการสนทนา โดยดำเนินการตั้งคำถามตามแนวทางการสนทนา โดยใช้ทักษะการฟังเชิงลึก การใช้คำถามเจาะลึกเมื่อต้องการตัวอย่างหรือการขยายความ และการควบคุมกลุ่มไม่ให้มีผู้ใดพูดครอบงำ หรือกระตุ้นผู้ที่ไม่ค่อยแสดงความคิดเห็นอย่างละมุนละม่อม เช่น เมื่อครูคนหนึ่งกล่าวว่า “ผู้อำนวยการเข้าร่วม PLC ทุกครั้ง ทำให้ครูตื่นตัว” ผู้ดำเนินการสนทนาถามต่อว่า “มีท่านใดมีประสบการณ์ที่ต่างออกไปบ้าง” เพื่อเปิดโอกาสให้ความเห็นที่แตกต่างปรากฏขึ้น

5.2.3 การสังเกตและบันทึกข้อมูล ผู้บันทึกข้อมูลทำหน้าที่บันทึกผังการนั่ง อากัปกริยา ภาษาทางกาย และบรรยากาศการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม รวมถึงประเด็นสำคัญเพื่อใช้ประกอบการสังเคราะห์ข้อมูล เช่น ผู้บันทึกข้อมูลจดว่าเมื่อพูดถึงการนิเทศของผู้บริหาร ครู 2 คนหลบสายตาและเงียบไป ซึ่งเป็นข้อมูลที่ต้องพิจารณาร่วมกับคำพูด

5.2.4 การสรุปและปิดการสนทนา ผู้ดำเนินการสนทนาสรุปประเด็นสำคัญที่ได้จากการพูดคุย เพื่อให้ผู้เข้าร่วมตรวจสอบความถูกต้อง เปิดโอกาสให้ถามหรือเพิ่มเติมข้อมูล และกล่าวขอบคุณผู้เข้าร่วมทุกคน

เช่น ผู้ดำเนินการสนทนาสรุพบว่า “กลุ่มเห็นตรงกันว่าคนที่ผู้บริหารร่วมวง PLC ช่วยสร้างแรงจูงใจ แต่ก็กังวลว่าการประชุมจะกลายเป็นการตรวจงาน ไขหรือไม” แล้วเปิดให้ผู้เข้าร่วมแก้ไขหรือเพิ่มเติม

5.3 ระยะหลังการสนทนา การจัดการและการวิเคราะห์ข้อมูล (Post-Discussion Phase)

5.3.1 การสรุปความทันทีหลังจบการสนทนา ผู้ดำเนินการสนทนาและผู้บันทึกข้อมูลประชุมร่วมกันทันทีหลังจบกิจกรรม เพื่อทบทวนภาพรวม ตรวจสอบข้อบันทึกภาคสนาม บันทึกอารมณ์และบริบทของกลุ่มที่เกิดขึ้นก่อนที่จะหลงลืม เช่น ทีมวิจัยประชุม 15 นาทีหลังการสนทนา และบันทึกกว่าประเด็นภาระงานเอกสารที่เพิ่มขึ้นจาก PLC ถูกกล่าวถึงซ้ำหลายครั้ง

5.3.2 การถอดบทสนทนาอย่างสมบูรณ์ โดยการถอดข้อมูลจากไฟล์บันทึกเสียงออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรแบบคำต่อคำ รวมถึงการบันทึกเสียงหัวเราะ การถอนหายใจ หรือช่วงเวลาที่ยืด เพื่อรักษาบริบทของข้อมูลไว้อย่างครบถ้วน เช่น นักวิจัยถอดความการสนทนาความยาว 90 นาที โดยกำกับรหัสผู้พูด เช่น ครู A และครู B ไว้หน้าทุกข้อความ และตัดชื่อผู้บริหารหรือโรงเรียนที่ถูกกล่าวถึงออก

5.3.3 การวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างรหัส โดยการนำข้อมูลที่ถอดรหัสแล้วมาจัดหมวดหมู่กำหนดรหัสประเด็น และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลตามกรอบแนวคิดการวิจัย เช่น ข้อความ “ผู้อำนวยการไม่ได้สั่ง แต่ถามว่าครูต้องการให้ช่วยอะไร” ได้รับรหัส “ผู้บริหารเป็นผู้สนับสนุน” และจัดเข้าหมวด “บทบาทของผู้บริหารที่เอื้อต่อ PLC”

5.3.4 การตรวจสอบคุณภาพและความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ตรวจสอบความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูล และเขียนรายงานผลการวิจัยพร้อมข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ทางการศึกษา เช่น นักวิจัยเทียบข้อค้นพบกับผลการสนทนากลุ่มครูอีกโรงเรียนหนึ่ง และส่งสรุปประเด็นให้ผู้เข้าร่วมยืนยันความถูกต้อง

6. เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (Data Analysis Techniques in FGD)

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา เป็นกระบวนการแปลงข้อมูลคำพูด พฤติกรรม และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มให้ออกมาเป็นข้อสรุปเชิงคุณค่าที่มีความหมาย และตอบวัตถุประสงค์การวิจัยอย่างแท้จริง เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมีความซับซ้อนและมีมิติของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง นักวิจัยจึงต้องใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ 3 ประการ ได้แก่ (Chanthawanich, 2018; Creswell & Creswell, 2018; Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021)

6.1 หลักการสำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

ในการจัดการข้อมูลการสนทนากลุ่ม นักวิจัยไม่ควรมองข้ามบริบทของการแลกเปลี่ยนในกลุ่ม โดยมีหลักการสำคัญในการพิจารณาข้อมูลดังนี้

6.1.1 คำนึงถึงบริบทและความเข้มของความคิดเห็น (Context and Intensity) วิเคราะห์ว่าความคิดเห็นนั้น ๆ เกิดขึ้นภายใต้บรรยากาศอย่างไร มีความรู้สึกหรืออารมณ์ร่วมของสมาชิกมากน้อยเพียงใด

6.1.2 พิจารณาความถี่และความสอดคล้อง (Frequency and Consensus) โดยพิจารณาว่ามีประเด็นใดบ้างที่สมาชิกส่วนใหญ่พูดถึงซ้ำ ๆ หรือมีความคิดเห็นสอดคล้องกัน และประเด็นใดที่มีความเห็นต่างอย่างชัดเจน

6.1.3 ถอดรหัสปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Group Interaction Analysis) วิเคราะห์ไม่เพียงแค่ “ใครพูดอะไร” แต่ต้องดูว่า “คำพูดของคนหนึ่งส่งผลต่อความคิดเห็นของคนอื่นอย่างไร” เช่น มีการโต้แย้ง การคล้อยตาม หรือการขยายความต่อยอดความคิดเห็นกันอย่างไร

6.1.4 พิจารณาภาษาทางกายและบริบทแวดล้อม (Non-verbal Cues) โดยนำข้อมูลจากการสังเกต เช่น น้ำเสียง ท่าทาง การพยักหน้า หรือความเงียบ มาใช้อธิบายความหมายเบื้องหลังคำพูด

6.2 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลการสนทนากลุ่ม (Step-by-Step Analysis Process)

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลมักดำเนินการตามแนวคิดการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์ประเด็น (Thematic Analysis) ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

ขั้นที่ 1 การเตรียมและจัดการข้อมูล (Data Preparation) โดยที่ (1) นำไฟล์บันทึกเสียงมาถอดบทสนทนาแบบคำต่อคำ (Verbatim Transcription) (2) รวบรวมบันทึกภาคสนาม ผังการนั่งและแบบบันทึกการสังเกตการณ์เข้าด้วยกัน และ (3) ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของบทถอดสนทนาเทียบกับไฟล์เสียง เช่น นักวิจัยนำไฟล์เสียงการสนทนากลุ่มครูเรื่องบทบาทของผู้บริหารใน PLC มาถอดความแล้วรวมกับผังการนั่งและบันทึกการสังเกตไว้ในแฟ้มเดียวกัน

ขั้นที่ 2 การอ่านและทำความเข้าใจข้อมูล (Data Immersion) โดยที่ (1) อ่านบทถอดสนทนาทั้งหมดอย่างละเอียดหลาย ๆ รอบ พร้อมฟังเสียงบันทึกซ้ำเพื่อซึมซับบรรยากาศและน้ำเสียง และ (2) จดบันทึกความคิดหรือข้อสังเกตเบื้องต้นไว้ที่ขอบหน้ากระดาษ เช่น ระหว่างอ่านซ้ำ นักวิจัยบันทึกข้อสังเกตว่าครูที่มีประสบการณ์น้อยกว่า 5 ปีมักพูดถึงความต้องการการชี้แนะจากผู้บริหารมากกว่าครูอาวุโส

ขั้นที่ 3 การให้รหัสและการจัดหมวดหมู่ (Coding and Categorization) โดยที่ (1) กำหนดรหัส (Codes) ให้กับข้อความหรือประโยคที่มีความหมายสำคัญ และ (2) จัดกลุ่มรหัสที่มีความสัมพันธ์กันหรือพูดถึงเรื่องเดียวกันเข้าไว้ด้วยกันเพื่อสร้างเป็นหมวดหมู่ย่อย (Sub-categories) เช่น รหัส “ผู้บริหารร่วมวง PLC” และ “ผู้บริหารจัดเวลาให้ครูพบกัน” ถูกจัดรวมเป็นหมวดหมู่ย่อย “การสนับสนุนเชิงโครงสร้างจากผู้บริหาร”

ขั้นที่ 4 การสร้างและเชื่อมโยงประเด็นหลัก (Developing Themes and Framework) โดยที่ (1) สังเคราะห์หมวดหมู่ย่อยต่าง ๆ ขึ้นเป็นประเด็นหลัก (Main Themes) ตามกรอบแนวคิดการวิจัย และ (2) เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นหลัก ประเด็นย่อย และบริบททางการศึกษา เพื่ออธิบาย

ปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้ง เช่น หมวดย่อยด้านการสนับสนุนเชิงโครงสร้าง การเป็นแบบอย่างทางวิชาการ และภาระงานเอกสาร ถูกสังเคราะห์เป็นประเด็นหลัก “ภาวะผู้นำทางวิชาการที่เอื้อต่อ PLC” ซึ่งเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดภาวะผู้นำทางวิชาการ (Hallinger, 2011)

ขั้นที่ 5 การสรุปและเขียนรายงานผล (Interpretation and Reporting) โดยที่

(1) ตีความหมายของประเด็นหลักโดยเรียบเรียงเป็นความนำที่ทรงพลัง และ (2) คัดเลือกข้อความคำพูดที่โดดเด่นของผู้เข้าร่วม (Direct Quotations) มาใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนในแต่ละประเด็น เพื่อสะท้อนเสียงที่แท้จริงของผู้ให้ข้อมูล เช่น นักวิจัยเขียนผลในประเด็น “ภาวะผู้นำทางวิชาการที่เอื้อต่อ PLC” พร้อมยกคำพูดของครู B ว่า “พอผู้อำนวยการมานั่งฟังด้วย เรื่องที่คุยกันก็ได้รับการแก้ไขจริง” เป็นหลักฐานประกอบ และนำไปเสนอเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา

6.3 การตรวจสอบคุณภาพและความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Data Trustworthiness)

เพื่อให้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มได้รับการยอมรับในเชิงวิชาการ นักวิจัยควรใช้เทคนิคการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ดังนี้

6.3.1 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากแหล่งบุคคล เวลา หรือสถานที่ที่ต่างกัน เช่น การสนทนากลุ่มครูจากหลายโรงเรียน หรือการจัดสนทนากลุ่มซ้ำในช่วงเวลาต่างกัน เพื่อพิจารณาว่าข้อค้นพบมีความสอดคล้องกันหรือไม่ (Patton, 2015)

6.3.2 การตรวจสอบโดยผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) โดยนำประเด็นสรุปสำคัญกลับไปให้ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มช่วยตรวจสอบและยืนยันว่าตรงกับสิ่งที่ตนเองต้องการสื่อสารหรือไม่ เพื่อยืนยันว่าข้อมูลตรงกับสิ่งที่ต้องการสื่อสารจริง

6.3.3 การตรวจสอบโดยนักวิจัยร่วม (Investigator Triangulation) โดยให้ทีมงานหรือนักวิจัยท่านอื่นร่วมอ่านและวิเคราะห์บทถอดสนทนา เพื่อลดอคติส่วนบุคคล (Subjectivity) ของนักวิจัยคนใดคนหนึ่ง

6.3.4 การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสามเส้า (Data Analysis Triangulation) โดยการใช้หลายวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและการวิเคราะห์ประเด็น เพื่อเปรียบเทียบผลลัพธ์และยืนยันความสอดคล้องของข้อค้นพบ

6.3.5 การใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบสามเส้า (Methodological Triangulation) โดยการใช้หลายระเบียบวิธีวิจัยควบคู่กัน เช่น การสนทนากลุ่มร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก หรือการสังเกตการณ์ เพื่อเพิ่มความรัดกุมและความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้

7. ข้อควรพิจารณาทางจริยธรรมในการสนทนากลุ่ม (Ethical Considerations in FGD)

การดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มในการวิจัยทางการศึกษา นอกจากการคำนึงถึงคุณภาพของข้อมูลแล้ว สิ่งสำคัญที่สุดที่นักวิจัยต้องยึดถือคือ “จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์” เนื่องจากคุณลักษณะ

ของการสนทนากลุ่มเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนทัศนคติ ประสบการณ์ หรือความรู้สึกต่อหน้าผู้อื่น ซึ่งอาจนำไปสู่ความเสี่ยงด้านความเป็นส่วนตัว ผลกระทบทางจิตวิทยาหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในสถานศึกษา (Greenspan et al., 2021; Liamputtong, 2011; Tümen Akyıldız & Ahmed, 2021)

7.1 ประเด็นจริยธรรมสำคัญในการสนทนากลุ่ม

นักวิจัยจำเป็นต้องปกป้องสิทธิ สวัสดิภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้เข้าร่วมการวิจัย โดยมีข้อควรพิจารณาทางจริยธรรมหลัก 4 ประการ ดังนี้

7.1.1 การให้ความยินยอมโดยได้รับการบอกกล่าว (Informed Consent)

1) การเปิดเผยข้อมูลอย่างรอบด้าน ผู้เข้าร่วมวิจัยต้องได้รับข้อมูลอย่างชัดเจนเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา วิธีการดำเนินการ ผู้รับผิดชอบโครงการ ประโยชน์ที่จะได้รับ และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น

2) การเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ ผู้เข้าร่วมต้องตัดสินใจเข้าร่วมโดยปราศจากการบังคับ ข่มขู่ หรือใช้ผลประโยชน์มาล่อซื้อ และมีสิทธิที่จะปฏิเสธตอบคำถาม หรือถอนตัวจากการสนทนาเมื่อใดก็ได้ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อตำแหน่ง หน้าที่ หรือผลการเรียน

3) กรณีผู้เข้าร่วมเป็นผู้เยาว์/นักเรียน หากผู้เข้าร่วมเป็นผู้เยาว์ นักวิจัยต้องทำหนังสือขอความยินยอมจากผู้ปกครองควบคู่ไปกับหนังสือตอบรับเข้าร่วมด้วยความสมัครใจของตัวผู้เยาว์เอง (Adler et al., 2019)

7.1.2 การรักษาความลับและการปกปิดตัวตน (Confidentiality and Anonymity)

1) ข้อจำกัดของกลุ่ม แม้นักวิจัยจะสัญญาว่าจะรักษาความลับ แต่ในการสนทนากลุ่มมีความเสี่ยงที่ผู้เข้าร่วมอาจนำเรื่องที่คุยกันไปพูดต่อนอกห้อง นักวิจัยจึงต้องเน้นย้ำข้อตกลงเรื่องความลับร่วมกัน (Group Confidentiality Ground Rules) ก่อนเริ่มการสนทนาทุกครั้ง

3) การปกปิดตัวตนในรายงาน ในการถอดบทสนทนาและการเสนอผลงานวิจัย นักวิจัยต้องรหัสแทนตัวบุคคล เช่น ผู้เข้าร่วม A หรือ ครูคนที่ 1 ฯลฯ และตัดข้อมูลที่ระบุถึงตัวตน สถานศึกษา หรือบุคคลที่สามออกทั้งหมด

7.1.3 การจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอคติ (Power Dynamics and Vulnerability)

1) การป้องกันแรงกดดันทางสังคม ในบริบทสถานศึกษามักมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น ผู้บริหารกับครู ครูต่อนักเรียน หรือนักเรียนรุ่นพี่กับรุ่นน้อง ฯลฯ นักวิจัยควรจัดกลุ่มสนทนาที่มีระดับตำแหน่งหรือสถานภาพใกล้เคียงกัน เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้เข้าร่วมเกรงกลัวผลกระทบที่อาจตามมาหลังจากการแสดงความคิดเห็น

2) การหลีกเลี่ยงการชี้นำ ผู้ดำเนินการสนทนาต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่แสดงอคติ ไม่ตัดสิน หรือเข้าข้างความคิดเห็นของสมาชิกคนใดคนหนึ่ง

7.1.4 การป้องกันและเยียวยาผลกระทบทางจิตวิทยา (Harm Reduction and Well-being)

1) ความเสี่ยงในประเด็นละเอียดอ่อน หากการสนทนากลุ่มจะต้องประเด็นที่สร้างความกังวล อ่อนไหว หรือความปวดร้าวทางจิตใจ เช่น ความขัดแย้งกับผู้บังคับบัญชา ความเครียดจากการทำงาน หรือปัญหาความรุนแรงในโรงเรียน ฯลฯ นักวิจัยต้องเตรียมแนวทางการดูแลและประเมินสภาวะอารมณ์ของผู้เข้าร่วม

2) การจัดหาช่องทางช่วยเหลือ หากผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกสับสนหรือความเครียดระหว่าง/หลังจบการสนทนา นักวิจัยต้องมีข้อมูลการติดต่อศูนย์ให้คำปรึกษา หรือนักจิตวิทยาโรงเรียนไว้รองรับทันที

7.2 แนวปฏิบัติทางจริยธรรมในแต่ละระยะของการสนทนากลุ่ม

เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ นักวิจัยควรบูรณาการข้อควรพิจารณาทางจริยธรรมเข้ากับกระบวนการวิจัย ดังนี้

7.2.1 ระยะก่อนการสนทนา โดยยื่นขอรับการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (IRB) จากสถาบัน จัดทำเอกสารชี้แจงและใบยินยอม และวางแผนจัดกลุ่มผู้เข้าร่วมเพื่อลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

7.2.2 ระยะระหว่างการสนทนา โดยการทบทวนกฎกติกาเรื่องการรักษาความลับร่วมกัน ขออนุญาตบันทึกเสียง/วิดีโออีกครั้งก่อนเปิดเครื่อง และคอยสังเกตสัญญาณความเครียดหรือความไม่สบายใจของผู้เข้าร่วม

7.2.3 ระยะหลังการสนทนา โดยการจัดเก็บไฟล์บันทึกเสียงและบทถอดสนทนาในระบบที่มีรหัสผ่านป้องกัน (Encrypted Storage) ทำลายไฟล์เสียงเมื่อสิ้นสุดการวิจัยตามระยะเวลาที่กำหนด และนำเสนอข้อมูลในลักษณะภาพรวมที่ไม่ระบุตัวตน

บทสรุป (Conclusion)

การสนทนากลุ่ม (FGD) ถือเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีศักยภาพสูงในการทำความเข้าใจพลวัตซับซ้อนทางการศึกษา จุดเด่นของการสนทนากลุ่มมิใช่เพียงการรวบรวมคำตอบจากผู้เข้าร่วมหลายคนในเวลาเดียวกัน แต่คือการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การถกเถียง และการสร้างความหมายร่วมกัน ซึ่งเป็นข้อมูลระดับกลุ่มที่เสริมกับมุมมองส่วนบุคคลจากการสัมภาษณ์รายบุคคล และแบบสอบถามเก็บได้ไม่ครบถ้วน

บทความนี้นำเสนอการสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ โดยเริ่มจากการอธิบายแนวคิดพื้นฐานที่ตั้งอยู่บนรากฐานทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์และแนวคิดคอนสตรัคติวิสต์เชิงสังคม ซึ่งเชื่อว่าการรู้และความจริงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนและการให้ความหมายร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์หลักของการใช้การสนทนากลุ่มในงานวิจัยทางการศึกษา ได้แก่ การสำรวจปรากฏการณ์ใหม่ ๆ การอธิบายเหตุผลเบื้องหลังพฤติกรรม การประเมินและพัฒนานวัตกรรมทางการศึกษา และการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้การสนทนากลุ่ม

มีประสิทธิภาพ เช่น ความเป็นเอกพันธ์ของกลุ่ม การเลือกผู้เข้าร่วมอย่างเจาะจง ขนาดกลุ่มที่เหมาะสม สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการสนทนา และสมรรถนะของผู้ดำเนินการสนทนา ซึ่งต้องมีทักษะการฟังเชิงลึก และสามารถจัดการพลวัตกลุ่มได้อย่างเหมาะสม กระบวนการดำเนินงานของการสนทนากลุ่มถูกแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะก่อน ระหว่าง และหลังการสนทนา โดยแต่ละระยะมีขั้นตอนที่ต้องวางแผนและดำเนินการอย่างรัดกุมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ

ดังนั้น เพื่อเสริมความน่าเชื่อถือของข้อมูล นักวิจัยควรใช้เทคนิคการตรวจสอบหลายรูปแบบ เช่น การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า การตรวจสอบโดยผู้ให้ข้อมูล การตรวจสอบโดยนักวิจัยร่วม รวมถึงการใช้การวิเคราะห์ข้อมูลหลายวิธี และการใช้หลายระเบียบวิธีวิจัยควบคู่กัน ทั้งหมดนี้ช่วยให้ข้อมูลที่ได้มีความถูกต้อง โปร่งใส และเป็นที่ยอมรับในเชิงวิชาการ

ท้ายที่สุด สรุปได้ว่า ปัจจัยเชิงยุทธศาสตร์ที่กำหนดคุณภาพของข้อมูลและความสำเร็จของการสนทนากลุ่ม ได้แก่ การจัดการโครงสร้างอำนาจในสถานศึกษา การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่เหมาะสม และสมรรถนะของผู้ดำเนินการสนทนา หากนักวิจัยสามารถประยุกต์ใช้หลักการเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสนทนากลุ่มจะเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าในการสร้างองค์ความรู้เชิงคุณภาพที่ลึกซึ้งและมีความหมายต่อการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน สำหรับวงการบริหารการศึกษา การสนทนากลุ่มที่ออกแบบอย่างรัดกุมยังเป็นช่องทางให้ผู้บริหารสถานศึกษาได้รับข้อมูลเชิงลึกจากครูและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อประกอบการตัดสินใจเชิงบริหาร และเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญของนักวิจัยด้านภาวะผู้นำทางการศึกษา

ข้อเสนอแนะ (Recommendations)

การนำการสนทนากลุ่มไปใช้ในบริบททางการศึกษาให้เกิดประสิทธิผลสูงสุดและได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ รัดกุม นักวิจัยควรพิจารณาข้อเสนอแนะสำคัญทั้งในระดับการปฏิบัติงานจริง ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปปฏิบัติ (Practical Recommendations)

1.1 การจัดกลุ่มผู้เข้าร่วมเพื่อลดช่องว่างทางอำนาจ ในบริบทสถานศึกษามักมีความเหลื่อมล้ำทางอำนาจหรืออาวุโสสูง นักวิจัยควรจัดกลุ่มผู้เข้าร่วมที่มีสถานภาพใกล้เคียงกัน เช่น แยกกลุ่มผู้บริหาร ครูผู้สอน และนักเรียน ออกจากกันอย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกล้าแสดงความคิดเห็นโดยปราศจากความเกรงใจหรือความกังวลเรื่องผลกระทบตามมา

1.2 การคัดเลือกและพัฒนาทักษะของผู้ดำเนินการสนทนา ผู้ดำเนินการสนทนาคือหัวใจสำคัญ ควรมีความเข้าใจบริบททางการศึกษาเป็นอย่างดี มีทักษะการฟังเชิงลึก และสามารถบริหารจัดการพลวัตกลุ่มได้อย่างนุ่มนวล โดยเฉพาะการควบคุมผู้พูดครอบงำ และกระตุ้นผู้ที่ไม่ค่อยพูดให้มีส่วนร่วม

1.3 การใช้สื่อกระตุ้นความคิดเห็นที่เหมาะสม ในประเด็นที่เป็นนามธรรมหรือละเอียดอ่อน เช่น การกระจายอำนาจการบริหาร หรือการประเมินผู้บริหาร ฯลฯ ควรมีนิเวศกรรมหรือสื่อช่วยกระตุ้น

เช่น การใช้กรณีศึกษาตัวอย่าง ภาพถ่าย ภาพวาด การ์ตูน หรือการจัดกิจกรรมจัดลำดับความสำคัญ ฯลฯ เพื่อช่วยให้ผู้เข้าร่วมเห็นภาพตรงกันและเปิดประเด็นได้ง่ายขึ้น

1.4 การเตรียมความพร้อมด้านเทคโนโลยีและสถานที่ ควรเลือกสถานที่สนทนาที่เป็นกลาง ปลอดภัย สะดวกต่อการเดินทาง และปราศจากสิ่งรบกวน รวมถึงจัดเตรียมระบบบันทึกเสียงแบบรอบทิศทางอย่างน้อย 2 เครื่องพร้อมทดสอบก่อนใช้งานจริงเสมอ

2. ข้อควรระวังในการดำเนินงาน (Key Pitfalls to Avoid)

2.1 หลีกเลี่ยงการทำสนทนากลุ่มให้กลายเป็นการสัมภาษณ์เดี่ยวในห้องรวม ผู้ดำเนินการสนทนาต้องไม่ถามคำถามครั้งละคนเรียงตามลำดับ แต่ต้องกระตุ้นให้สมาชิกได้ตอบ แลกเปลี่ยน หรือแสดงความคิดเห็นต่อคำพูดของกันและกัน

2.2 ระวังการชี้นำหรือยึดเยียดกรอบความคิดของนักวิจัย นักวิจัยต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่แสดงท่าทีเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นใดความคิดเห็นหนึ่ง และต้องไม่ออกตัวสรุปความเห็นผู้เข้าร่วมโดยที่กลุ่มยังไม่ได้ข้อยุติ

2.3 ไม่ควรละเลยการบันทึกข้อมูลที่ไม่ใช่ถ้อยคำ เพราะภาษากาย น้ำเสียง และอารมณ์ของกลุ่มช่วยสะท้อนความจริงใจและความเข้มข้นของประเด็นนั้น ๆ ได้อย่างดี

3. ข้อเสนอแนะสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาและนักวิจัยด้านการบริหารการศึกษา (Recommendations for School Administrators and Educational Administration Researchers)

3.1 ใช้การสนทนากลุ่มเป็นช่องทางรับฟังความคิดเห็นเพื่อการบริหาร ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถใช้การสนทนากลุ่มรับฟังความคิดเห็นของครู ผู้ปกครอง และคณะกรรมการสถานศึกษาในการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษา การทบทวนนโยบาย และการประเมินโครงการ โดยควรมอบหมายให้บุคคลที่ไม่มีความสัมพันธ์เชิงบังคับบัญชากับผู้เข้าร่วมเป็นผู้ดำเนินการสนทนา

3.2 ใช้การสนทนากลุ่มร่วมกับวิธีอื่นในงานวิจัยด้านภาวะผู้นำ นักวิจัยด้านภาวะผู้นำทางการศึกษา ควรใช้การสนทนากลุ่มร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้บริหารรายบุคคลหรือการสังเกตการประชุม เพื่อให้ได้ทั้งมุมมองร่วมของครูและมุมมองส่วนบุคคลของผู้บริหาร

3.3 ส่งเสริมทักษะการดำเนินการสนทนากลุ่มในการพัฒนาผู้บริหาร สถาบันที่ผลิตและพัฒนาผู้บริหารการศึกษาควรบรรจุทักษะการดำเนินการสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพประกอบการตัดสินใจในหลักสูตรการพัฒนาผู้บริหาร เพื่อส่งเสริมการบริหารที่ใช้ข้อมูลเป็นฐาน

References

- Adler, K., Salanterä, S., & Zumstein-Shaha, M. (2019). Focus group interviews in child, youth, and parent research: An integrative review. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1–15. <https://doi.org/10.1177/1609406919887274>
- Chanthawanich, S. (2018). *Qualitative research methods* (24th ed.). Chulalongkorn University Press. [In Thai]
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
- Greenspan, S. B., Gordon, K. L., Whitcomb, S. A., & Lauterbach, A. A. (2021). Use of video conferencing to facilitate focus groups for qualitative data collection. *American Journal of Qualitative Research*, 5(1), 85–93. <https://doi.org/10.29333/ajqr/10813>
- Hallinger, P. (2011). Leadership for learning: Lessons from 40 years of empirical research. *Journal of Educational Administration*, 49(2), 125–142. <https://doi.org/10.1108/09578231111116699>
- Johnson, L. R. (2016). *Community-based qualitative research: Approaches for education and the social sciences*. SAGE Publications.
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). *Focus groups: A practical guide for applied research* (5th ed.). SAGE Publications.
- Liamputtong, P. (2011). *Focus group methodology: Principles and practice*. SAGE Publications.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Morgan, D. L. (2019). *Basic and advanced focus groups*. SAGE Publications.
- Nyumba, T. O., Wilson, K., Derrick, C. J., & Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. *Methods in Ecology and Evolution*, 9(1), 20–32. <https://doi.org/10.1111/2041-210X.12860>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). SAGE Publications.
- Podhisita, C. (2019). *The science and art of qualitative research* (8th ed.). Amarin Printing and Publishing. [In Thai]

- Tümen Akyıldız, S., & Ahmed, K. H. (2021). An overview of qualitative research and focus group discussion. *International Journal of Academic Research in Education*, 7(1), 1–15. <https://doi.org/10.17985/ijare.866762>
- Urwongse, K. (2019). Focus group discussion: Effective qualitative data collection technique. *STOU Education Journal*, 12(1), 17–30. [In Thai] https://so05.tci-thaijo.org/index.php/edjour_stou/article/view/182081